

Kapitola první

Přerov (1919–31)

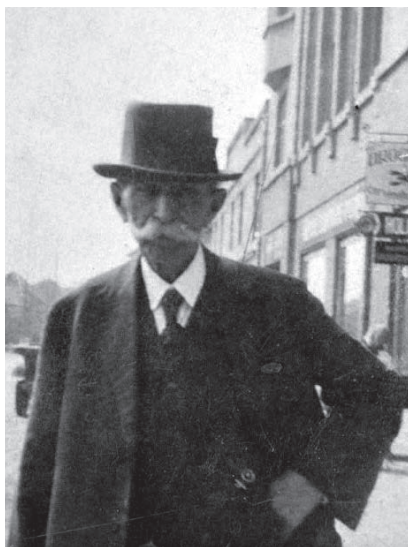
RODINA

„Jsem si vzpomněla, jak jsem jako holka, tam u Přerova tekla řeka – Bečva, a my jsme chodily večer s kamarádkami a u tý Bečvy jsme ležely v trávě, kecaly jsme, a potom se setmělo a nebe bylo plný hvězd, a já na ten okamžik nikdy nezapomenu, když jsem se dívala do těch hvězd a najednou, že jsem... No nebylo na tom nic poetického. To neznámý, ten vesmír, ten pocit hrůzy, na mě padla taková hrůza, že jsem se dívala na ty hvězdy, co bude, co by mohlo být...“⁵

Eliška Kleinová, pro všechny známé – Líza, ke konci svého života vzpomínala na silný pocit nebo předtuchu nějakého kataklyzmatu. Neměla vůbec žádný důvod se tak cítit, v mnoha ohledech si užívala idylického dětství v milující, byť trochu svérázné rodině, ve stabilní židovské komunitě, která žila v klidu a míru se sebou i s okolím.

V Přerově nyní žije možná méně než deset Židů.⁶ Po 2. světové válce se hrstka přeživších z předválečné komunity vrátila. Nacisti rozkradli všechny cennosti ze synagogy, budova zůstala prázdná, nakonec se z ní stal kostel. Na stěně kostela visí pamětní deska připomínající ztracenou židovskou komunitu města. Ze svitků svaté Tóry tři jako zázrakem přežily a jsou nyní pravidelně používány v synagogách ve Spojeném království a ve Spojených státech.⁷

Židé se v Přerově usazovali od 14. století.⁸ V polovině 19. století začala malá židovská komunita čítající asi šest set členů⁹ procházet občanskou a politickou emancipací. Tento proces probíhal v českých zemích v období 1848–67, kdy rakousko-uherská ústava zaručila rovnoprávnost, byť spíše jen na papíře než v praxi.¹⁰ I tak židovská komunita, která už

Původní přerovská synagoga, nyní pravoslavný kostel sv. Cyrila a Metoděje. • Emanuel Klein před domem v Přerově, fotografoval Gideon asi v roce 1930, nalezeno ve skupině fotografií, které označil Mišpoche, hebrejsky Rodina.

se neomezovala jen na židovskou čtvrť v Přerově, přebudovala starou synagogu, zničenou při požáru v roce 1832.¹¹ Budova byla velmi hezky přestavěna v novorománském slohu vídeňským architektem Jacobem Gartnerem¹², přerovským rodákem. Byla obrazem relativního blahobytu komunity. V roce 1900 komunita čítala už 717 Židů a tvořila víc než 4 % celkového počtu obyvatel Přerova.¹³

Gideonův dědeček z otcovy strany Emanuel zažil tyto pro přerovské Židy osudové změny. Do Přerova přijel v roce 1876.¹⁴ Narodil se v moravském Kyjově v roce 1847. Jeho budoucí manželka Louise¹⁵ byla o dva roky mladší a pocházela z Koryčan na Moravě, kde se manželé zpočátku usadili a kde se v roce 1872 narodil Gideonův otec Jindřich.¹⁶ Mezitím se ve Velkých Karlovicích, přibližně sedmdesát pět kilometrů východně od Přerova, v roce 1889 narodila dcera Hermana a Kateřiny¹⁷ Marmorsteinových, Ilona.¹⁸ Časem se Ilona seznámila s Jindřichem a v roce 1906¹⁹ se vzali. Marmorsteinovi se o dva roky později odstěhovali do Přerova. Tak

se tyto dvě rodiny s velmi odlišnými pohledy na život spojily a staly se váženými členy židovské obce ve městě. Počátkem století byly v Přerově rodiny Kleinových a Marmorsteinových již velmi dobře zavedeny.

Emanuel Klein neměl příliš velké formální vzdělání, ale byl to velmi inteligentní a chytrý podnikatel. Do roku 1890 se mu podařilo koupit nemovitost na Žerotínově náměstí, na hlavním přerovském náměstí, kde žil a úspěšně provozoval hospodu a restauraci.²⁰ Stávající budova byla nakonec zbořena a na jejím místě postavil Emanuel nový elegantní dům s dvojitým průčelím, čtyřmi patry a terakotovou fasádou. Dodnes zaujímá na náměstí významné místo. V rámci komunity byl Emanuel vysoce ceněn, a dokonce měl tu čest být finančním poradcem olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna, který byl sám židovského původu.²¹ V podnikání se mu dařilo a brzy vlastnil palírnu, pronajímal půdu a stal se laickým vůdcem

Gideonovi prarodiče z matčiny strany, Kateřina a Herman Marmorsteinovi (bez data). • Svatební fotografie Ilony a Jindřicha Kleinových, rok 1906.

židovské komunity.²² Herman Marmorstein,²³ původem ze Slovenska, se také stal uznávaným členem přerovské židovské komunity, o čemž svědčí jeho náhrobek, který ho popisuje jako Chover, což je hebrejský výraz označující důležitou osobnost v rámci komunity. Vlastnil obchod s potravinami ve Velkých Karlovicích, který pak převedl do Přerova. Rodina Schultzů, do níž se přiženil, byla sama o sobě přiměřeně bohatá.

Pokud jde o počet Jindřichových sourozenců, archivní záznamy se liší, ale Jindřich byl zřejmě nejstarší z deseti dětí. Když se Kleinovi přestěhovali do Přerova, byly mu čtyři roky.²⁴

Jindřichovi se dostalo vzdělání na městském gymnáziu a potom na zemědělské škole.²⁵ Do manželství vstoupili Jindřich a Ilona finančně zajištěni. Jindřich obchodoval s dobytkem a dostal věnem velký rodinný dům od Iloniných rodičů ve Velkých Novosadech.²⁶ Když se stěhovali do Přerova, Marmorsteinovi v tomto domě také bydleli. Každá rodina měla svůj vlastní byt. Žily tam i Iloniny dvě sestry, tehdy byly děti. První dítě, František, se Jindřichovi a Iloně narodil 2. září 1908, druhé dítě Edita, 9. října 1909, a třetí Líza, 27. února 1912.

Rodinu postihla tragédie, když v roce 1914 František zemřel na onemocnění dýchacích cest. Po vypuknutí 1. světové války narukoval Jindřich do armády. Padl do ruského zajetí, takže na konci války byl v Rusku. Nevrátil se domů hned, nějaký čas pracoval v továrně na zpracování kůží ve Vasylkivě na Ukrajině. Domů se vrátil až v zimě 1918–19 a zjistil, že během války jeho obchod s dobytkem a nemovitostmi upadal. Ilona do podnikání velkou chuť neměla. Jindřich měl dojem, že ve Vasylkivě jsou dobré pracovní příležitosti a zvažoval možnost se tam s rodinou přestěhovat. Emanuel, což pro něj bylo charakteristické, si naopak vedl velmi zdatně a vydělával na prodeji krmení pro koně armády usídlené ve městě.

Jindřich se z finančních problémů z války nikdy úplně nevzpamatoval. Scházel mu obchodnický duch jeho otce a také jeho spořivost. Na druhou stranu byl Jindřich milý, nedělal mezi lidmi rozdíly, ke všem se choval stejně a především miloval své děti. Bohužel na rodinu doléhala další zátěž. Jindřich totiž trpěl těžkou epilepsií, a tak se nemohl aktivně výchově svých dětí věnovat. Nepochybně však díky finanční podpoře od Emanuela i od Marmorsteinových patřila rodina až do konce 20. let ke střední třídě a žila relativně pohodlně ve svém prostorném domě, dokonce s nimi bydlela služebná.²⁷

PRAŽSKÁ TVORBA II

Po příjezdu z Itálie se Gideon brzy vrátil ke svému přísnému režimu cvičení na klavír. Také skládal. Udělal několik krátkých náčrtů ke skladbě pro klavír a dechový soubor s datem 22. září. Možná se nechal inspirovat Janáčkovým *Capricciem pro klavír a malý soubor*, které dobře znal. Tentýž měsíc dokončil svou dosud nejambicióznější práci, a sice *Čtyři věty pro smyčcové kvarteto*,¹⁵³ na které pracoval od léta 1936. Tuto skladbu věnoval Líze. Na konci rukopisu autor přiznává pomalý zrod *Čtyř vět* („Dokončeno po dvou letech práce 1. června 1938“), i když revidovaný čistopis byl podepsaný až v září. Skica pro druhou větu původně obsahovala i hlas. Ačkoli od tohoto nápadu po několika taktech upustil, je vidět, že ho ještě zajímala kompozice pro hudební nástroje a lidský hlas – stačí připomenout jeho dřívější náčrty stejného titulu se sólovým hlasem.

Vezmeme-li v úvahu, že na skladbě začal pracovat v šestnácti letech, je pozoruhodná z několika důvodů. *Čtyři věty* trvají sotva patnáct minut, přesto mají soustředěnou koncepci a projevuje se v nich skladatelova charakteristická kompoziční zaujatost pro složitou, modernistickou polyfonii. Otevřeně se hlásí ke kontrapunktu, protože první čtyři noty ve violovém sólu jsou B A C H, vzorec často používaný i samotným Bachem a mnoha jinými skladateli a vyskytující se také v jiných Gideonových neúplných skladbách. Noty B A C H jdou obvykle za sebou, avšak v této skladbě jsou různě rozházené. Skladatel tím dosahuje svého nyní již výrazného melodického tvaru. Jestli měl pocit, že jeho kompoziční styl postrádal hlubokou logiku obvykle spojovanou s formou smyčcového kvartetu, nebo že byl tento žánr příliš přecpaný historickou zátěží, to nevíme. Jisté je, že striktní formy klasického smyčcového kvartetu nejsou dodrženy. Na druhou stranu se smyčcový kvartet ve třicátých letech minulého století vyvinul do podoby neomezované konvencí. V Gideonově skladbě se projevuje stylistická soudržnost ovlivněná Druhou vídeňskou školou a Janáčkem. Relativní nezkušenost skladatele má za následek určité slabiny, především zbytečně husté textury. Přesto však skutečnost, že této skladbě věnoval tolik času a že ji považoval za dost dobrou na to, aby ji mohl věnovat své sestře, naznačuje, že ve své dílo věřil, a to právem. *Čtyři věty pro smyčcové kvarteto* prošly různými úpravami. Gideon rozepsal party pro jednotlivé

Začátek Čtyř vět pro smyčcové kvarteto, 1938 (rukopis).

nástroje, což by napovídalo tomu, že se řídil radami kolegů instrumentalistů, a tudíž že se skladba zkoušela. Party pro jednotlivé nástroje se liší od původního rukou psaného čistopisu. Při přípravě na publikaci v roce 1993 vycházel Vojtěch Saudek (syn Erika Saudka) z partů jednotlivých nástrojů a zpracoval verzi, která se hraje v současnosti.

Dvanáct not ve třech taktech úvodního violového sóla by mohlo naznačovat typ tónové řady v té době používané v dílech Schönberga, Berga nebo Weberna, ale Gideon se neřídí jejich seriální technikou. Zajímavé je, že Webern ve svém *Smyčcovém kvartetu* op. 28 používá motiv B A C H, ale Gideon jej ve svém smyčcovém kvartetu použil dříve. První větu dokončil již v prosinci 1936, zatímco Webernovo dílo mělo premiéru v roce 1938 a bylo vydáno až v roce 1939. Navzdory modernímu atonálnímu jazyku končí Gideonova první věta jasným a jednoznačným akordem C dur. Podobný způsob zakončení používal i v pozdějších dílech, jako kdyby se skladba měla zpracovat hustým moderním jazykem a dospět k jasnému tonálnímu závěru. Druhá věta, krátké scherzo, je v podstatě cvičení v rychlosti postavené na sérii krátkých rytmických epizod. Opět se vyskytuje motiv B A C H, i když dobře skrytý, jak věta spěje k neočekávanému závěrečnému akordu A dur.

Následuje temná a skličující pomalá věta *Largo*. Ta je možná nejpodobnější co do stylu fantomovým představám, které lze najít v Schönbergových expresionistických dílech jako *Erwartung* (Očekávání), krátkém operním dramatu, které mělo premiéru v Praze v roce 1924, nebo *Druhý smyčcový kvartet*. Třetí věta je z celého díla nejzáhadnější. Neobsahuje žádný jasný tonální závěrečný akord, jen akord E dur oslabený violoncellem a violou hrajícími temné ges a es. Tento akord hraný tichým pizzicatem třetí větu utne. Poslední věta je z hlediska soudržnosti a logického vývoje materiálu nejsilnější. Není to nic překvapivého, vezmeme-li v úvahu, že šlo o poslední část skladby dokončenou asi osmnáct měsíců po první větě. Ačkoli je struktura opět volná, epizody jsou pevněji než v předchozích větách propojeny do série jakoby zkreslených tanečních sekcí. Janáčkův vliv prolíná celou skladbu, ve čtvrté větě je však nejpatrnější. Především posledních sedm taktů nezapře podobnost se závěrečnými takty Janáčkova *Druhého smyčcového kvartetu* (*Listy důvěrné*).

Od mladých Židů se ve třicátých letech očekávalo, že dosáhnou vysokoškolského vzdělání. V roce 1936 představovali celých 18 % českých

vysokoškoláků Židé, i když v celkovém počtu obyvatel¹⁵⁴ představovali pouhých 2,5 %. Gideon úspěšně složil přijímací zkoušku na řádné studium na konzervatoři. Po příjezdu z Itálie jej od zápisu do nového akademického roku 2. října 1938 dělilo sedm týdnů, během kterých se měl připravit na další etapu své kariéry.